

Гордана Б. Ковачек Стјанић
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
G.KovacekStanic@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0002-0180-1067

Сандра О. Самарџић
Универзитет у Новом Саду
Правни факултет у Новом Саду
Sandra.Samardzic@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0002-0861-0722

СУРОГАТ МАТЕРИНСТВО ПРЕД ИЗАЗОВИМА ДАНАШЊИЦЕ*

Сажетак: Сурогаат мајтеринство представља можда и најстарији облик асистираних репродукција, али истовремено и најспорнији вид репродукције о којем је у овом истраживању, посматрање било каквог консензуса на међународном нивоу још увек немогуће. У последњих неколико година, пракса сурогаат мајтеринства сусрела се са озбиљним препрекама и изазовима, попут пандемије вируса COVID-19, али и другим дејствима на територији Украјине, где је сурогаат мајтеринство, до скоро, било изузетно заступљено. Као последица тога, али и чињенице да су нека законодавства значајно појачала своје прописе, индустрија сурогаат мајтеринства брзо се прилађавала и истраживала алтернативне начине како би несметано наставила да се одвија. Тако су почеле да се стварају и приватне репродуктивне мреже, које подразумевају глобалну мрежу репродукције које се састоје од неколико различитих локација, међусобно више или мање повезаних и које захтевају одговоре на бројна питања како би се заштитили сви учесници овог пословања.

Кључне речи: сурогаат мајтеринство, медицински асистираних репродукција, репродуктивне мреже.

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту „Правна традиција и нови правни изазови“ у 2023. години.

1. УВОД

Сурогат материнство данас представља глобалну појаву, која је присутна на свим континентима, док су последице овог феномена на неки начин присутне у готово свим државама. Другим речима, парови, али и појединци који у сурогат материнству виде једино решење за добијање потомства, користе ову могућност или у својој држави (уколико је дозвољена) или оним државама где је сурогат материнство изричито или прећутно дозвољено. На самом почетку, не улазећи у дискусију о оправданости сурогат материнства, неопходно је прихватити неминовност постојања ове праксе. Сама чињеница да неке државе изричито забрањују овај поступак, као што је то случај са законодавством Србије, није довољан разлог да ово питање изостане из сталне и озбиљне стручне дискусије и анализе, односно да остане без конкретних предлога како поступити у датим ситуацијама, будући да нам данашње прилике говоре да ова пракса опстаје без обзира на препреке са којима се сусреће.

Иако се сурогација углавном везује за новије, савремено доба, сурогат материнство је вероватно поступак који се најдуже користи у случају неплодности који датира још од најстаријих времена. Сам појам сурогат материнство, потиче од латинске речи *surrogatus* што значи замена, односно особа која је одређена да поступа у име неког другог лица. Како год дефинисали сурогацију, њена основна идеја јесте рађање детета са циљем да се оно преда другом пару, који не може да има деце и који је наручио трудноћу.¹ То је поступак у ком једна жена носи и рађа дете, са намером да га преда пару са којим је закључила уговор и који имају намеру да се старају о том детету.

Постоје два облика сурогат материнства, један је када жена рађа дете које је и генетски њено („парцијална”, генетска сурогација), а други када сурогат мајка само носи и рађа дете, а дете води генетско порекло од брачног пара који жели дете, или је оплођена јајна ћелија треће жене (донора), или је дониран ембрион („пуна”, „тотална”, гестацијска сурогација). У овим случајевима у зачећу и рађању детета учествују две жене, док у последњем случају постоји и трећа жена која ће одгајати дете. Посматрано са биолошке стране проблема, термин сурогат материнство није адекватан у ситуацији када је гестацијска мајка уједно и генетска. Наиме, очигледно је да је управо жена која је зачала, носила и родила дете генетска, биолошка мајка, а никако не представља замену за мајку. По правилу ће се о детету старати неплодни брачни пар а не природна мајка, те се са аспекта тог брачног пара

¹ Gordana Kovaček Stanić, Biomedicinski potpomognuto začeće i rođenje deteta: surogat materinstvo u uporednom evropskom pravu i Srbiji, *Stanovništvo*, No. 1, 2013b, 2.

може говорити да је жена која је родила дете заменила у зачећу и рођењу детета жену која ће одгајати дете. У случају када жена носи и рађа дете које генетски потиче од жене која жели дете, термин сурогат материнство више одговара, јер жена која носи дете замењује генетску мајку у функцији ношења и рађања.²

Историјски гледано постојали су закони и обичаји који су дозвољавали једној жени да изнесе трудноћу уместо неплодне жене, чиме се избегавао развод, као неизбежна последица бракова без деце. Податке о некој врсти сурогације налазимо још у Хамурабијевом закону из 18. века пре нове ере, али није непозната ни прича о Авраму и Сари и слушкињи Агари, која се помиње у Старом завету³.

Ради се о поступку који, на одређени начин, представља најстарији вид асистираних репродукције и данас представља део глобалног репродуктивног тржишта које се у последњих неколико деценија развило у милионску индустрију, што је последично, сасвим разумљиво, изазвало интересовање бројних научника, истраживача, феминисткиња, етичара, политичара и ставило ову праксу у оквире јавног дискурса испуњеног дијаметрално супротним ставовима. Од момента настанка, овај поступак изазивао је негодовање многих држава, толико, да је сурогат материнство посматрано као поступак који уводи још један облик нелегитимне породице.⁴ Разлог свакако лежи и у чињеници да је сурогат материнство можда најспорнији аранжман асистираних репродукције, јер укључује дуготрајно учешће више лица. Другим речима, поред намераваних родитеља, у поступак је укључена и трећа особа која износи трудноћу за њих, често у замену за новац. Управо ова могућност плаћања сурогат мајке, коју предвиђају поједина законодавства, представља једну линију критике овог поступка, истичући да на овај начин долази до комерцијализације и комодификације сурогат мајки и деце, док ништа мање нису заступљени ни приговори који се односе на опасност од потенцијалне експлоатације сурогат мајки. Веома често се могу чути и критике на рачун сурогат материнства као поступка који занемарује пренаталне психолошке утицаје на фетус, чиме се практично негира природна веза која се развија између сурогат мајке и детета.⁵ Трудноћа и рађање детета

² Ibid.

³ Gordana Kovaček Stanić, „State Regulation of Surrogate Motherhood: Liberal or Restrictive Approach“, *International Journal of Jurisprudence of the Family*, Vol. 4, 2013a.; Гордана Ковачек Станић, „Породично-правни аспекти сурогат материнства“, *Правни животи*, 2001, No. 9, 491-507.; Стефан Самарцић, „Кривичноправни аспекти асистираних репродукције у Србији“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2013, 494.

⁴ Richard F. Storrow, *The Phantom Children of the Republic: International Surrogacy and the New Illegitimacy*, *Journal of Gender, Social Policy & The Law*, No. 20, 2012, 593.

⁵ Више видети у: Anika König, „Reproductive Entanglements in Times of War: Transnational Gestational Surrogacy in Ukraine and Beyond“, *Medical Anthropology*, Vol. 42, No. 5, 2023, 482.

доводе до настајања емоционалних веза између мајке и детета, које се чини неприродно, па чак и нехумано раскидати.⁶

Чини се да ниједан поступак не изазива толико опречних ставова и толико отпора ка изналажењу минималне сагласности у погледу регулисања овог питања на наднационалном нивоу, будући да највећи проблеми у вези са сурогацијом настају управо у случајевима прекограничне сурогације, а који могу довести до ситуације да дете остане без родитеља и држављанства, ако земља из које намеравају родитељи потићи у коју желе да се врате не дозвољава сурогат материнство. Репродуктивни туризам је одавно постао феномен који не само да се не доводи у негативну конотацију, него се чини да прећутно представља пожељан метод како би се заобишла и избегла потреба да се позабавимо проблемима, односно питањима која неумитно стоје пред нама.

2. ОБЛИЦИ СУРОГАТ МАТЕРИНСТВА

Значајно је напоменути да термин „сурогација“, односно „сурогат материнство“ не описује једну специфичну врсту поступка, већ неколицину различитих облика који са својим специфичностима чине да је достизање извесног консензуса о овом питању готово немогуће.

Наиме, имајући у виду различите критеријуме, можемо разликовати говорити о неколико подела сурогат материнства. Најпре, с обзиром на то да ли је сурогат мајка уједно и генетска мајка детета, можемо говорити о два облика сурогат материнства. Први, у којем жена која носи и рађа дете није генетска мајка детета, већ је коришћена јајна ћелија намераване мајке или је употребљена донирана јајна ћелија, назива се *јуна* или *јесџацијска* сурогација. Наиме, сама идеја сурогације лежи у потреби да неко друго дете носи и роди, јер намеравана мајка из различитих медицинских разлога, није у стању да изнесе трудноћу или да се породи. Други облик сурогације, који се назива *јарџијална*, *јенетска*⁷ или *јтрадиционална*⁸ сурогација, представља поступак у којем је коришћена јајна ћелија сурогат мајке, те је она уједно и генетска мајка детета.

Поред поделе према критеријуму порекла јајне ћелије, сурогат материнство може и да се подели према критеријуму односа сурогат мајке и жене која намерава да се стара о детету. У том смислу, можемо говорити о сродничкој

⁶ G. Kovaček Stanić (2013b), 16.

⁷ G. Kovaček Stanić (2013b), 3.

⁸ Michael Wells-Greco, *The Status of Children arising from inter-country surrogacy arrangements*, Eleven International Publishing, Hague, 2016, 37.

сурогацији (где је сурогат мајка у сродству са намераваним родитељима), затим о пријатељској сурогацији и на крају, можда и најзаступљенији облик јесте где између сурогат мајке и намераване мајке не постоји никаква претходна повезаност.⁹

На крају, могуће је извршити и поделу с обзиром на то да ли је дозвољено плаћање сурогат мајке или је дозвољено надокнадити само разумне трошкове које сурогат мајка може имати за време трудноће, односно порођаја. У складу са тим, можемо говорити о *комерцијалној*¹⁰ и *алируистичкој* сурогацији. Већина правних система која дозвољавају сурогацију, забрањују комерцијалну сурогацију, сматрајући да се на тај начин отклањају приговори сурогације, као поступку који подразумева купопродају деце.

3. УПОРЕДНА РЕГУЛАТИВА СУРОГАТ МАТЕРИНСТВА

Приступ овом питању се дијаметрално разликује међу државама. Иако се не могу повући у потпуности јасне границе у погледу начина регулисања овог питања, могли бисмо рећи да у једну групу улазе државе које изричито забрањују сурогацију, у другу групу спадају она законодавства које толеришу овај поступак, док се у трећој групи налазе државе које имају пермисиван став према сурогат материнству. Поред различитих приступа које имају национална законодавства, постојали су и покушаји да се ово питање на одређени начин регулише и на међународном нивоу, односно путем доношења конвенција које би на мање или више прецизан начин регулисале макар основна, фундаментална питања у случајевима прекограничне сурогације.

Специјална комисија Хашке конференције за међународно приватно право о практичној примени Конвенције о заштити деце и сарадњи у области међународног усвојења је у Извештају од 2010. године је истакла да је приметан пораст броја случајева прекограничне сурогације и изразила забринутост у погледу неизвесног статуса ове деце. Комисија је тада била става да је примена Конвенције о међународном усвојењу неприкладна у

⁹ G. Kovaček Stanić (2013b), 3.

¹⁰ Стална канцеларија Хашке конференције је у документу из 2014. године појам „комерцијална сурогација“ – који је коришћен у документу из 2012. године, заменила термином „сурогација за профит“, због замерки које су биле упућене од стране удружења намераваних родитеља, који су сматрали увредљивим коришћење одреднице „комерцијална“. Међутим, с обзиром на то да је овај појам и даље у употреби у већини правних система, као и у литератури, за потребе овог истраживања, одлучили смо се и даље користимо наведени, устаљени термин; вид. “The desirability and feasibility of further work on the Parentage/Surrogacy Project”, Prel. Doc. No 3B of March 2014, <https://assets.hcch.net/docs/6403eddb-3b47-4680-ba4a-3fe3e11c0557.pdf>, 14.11.2023.

случајевима прекограничне сурогације, те да је потребна даља анализа овог питања, нарочито са аспекта међународног приватног права.¹¹

Сви ови покушаји, међутим, били су у практично без било каквог успеха. Приликом последњег расправљања о предлогу у оквиру Савета Европе, није постигнут чак ни консензус у погледу тога да ли сурогат материнство треба да буде комерцијално или искључиво алтруистично.¹² Иако сви досадашњи предложени механизми нису имали за циљ постизање унификације правила о сукобу закона, већ изградњу система који би садржао правно обавезујуће минималне стандарде, односно успостављање оквира за сарадњу између различитих националних јурисдикција које су повезане поступком сурогације, чини се да је доминантан ипак био недостатак међународне воље за било каквим договором.

Међутим, поједини теоретичари истичу да не постоји ургентна потреба за регулисањем прекограничне сурогације на наднационалном нивоу, већ да предност треба дати усвојењу, као поступку који на најбољи начин штити интересе деце, а не поступку признања стране судске одлуке, односно исправе којом се доказује статус родитеља.¹³ Другим речима, прилагођавање поступка усвојења аранжманима сурогат материнства морало би бити главни фокус правне реформе.¹⁴ Међутим, аналогија са поступком усвојења није у потпуности адекватна. Пре свега зато што усвојитељи ни у ком случају нису генетски повезани са дететом, односно најчешће се ради о потпуним странцима.

Државе које изричито забрањују сурогацију су, између осталих, на пример: Француска, Немачка, Шпанија, Италија и Швајцарска. У ову групу улази и Србија, јер Закон о биомедицински потпомогнутој оплодњи из 2017. године изричито забрањује сурогат материнство.¹⁵ Са друге стране државе попут Велике Британије, Украјине, Грчке, Израела, Грузије, Северне Македоније, а од недавно и Португала, дозвољавају сурогат материнство, наравно, под различитим условима.

Тако на пример, Велика Британија и Португал изричито забрањују комерцијалну сурогацију, чиме је могућност извођења овог поступка значајно умањена, будући да се на тај начин значајно дестимулишу сурогат мајке.

¹¹ Special Commission on the practical operation of the Hague Convention of 29 May 1993 on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption (17-25 June 2010), p. 4. <https://assets.hcch.net/docs/2ed33240-387f-4270-a418-d7de4ca0e464.pdf>, 11.12.2023.

¹² Committee on Social Affairs, *Health and Sustainable Development, Children's rights related to surrogacy*, Doc. 14140 Report, 23 September 2016. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23015&lang=en#>, 11.12.2023.

¹³ Chris Thomale, „State of play of cross-border surrogacy arrangements – is there a case for regulatory intervention by the EU?“, *Journal of Private International Law*, 13(2), 2017, 465.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Закон о биомедицински потпомогнутој оплодњи, *Сл. гласник* 40/2017, чл. 49, ст.1, а 18.

Оно што је заправо правило (или би макар требало да буде) јесте да на одлуку о томе који облик сурогат материнства ће бити дозвољен, у великој мери утиче култура, историја и религија одређеног поднебља. Управо то јесте пример са Израелом, где је комерцијално сурогат материнство дозвољено, али не у циљу постизања слободног тржишта, већ због чињенице да алтруистична сурогација неће заживети имајући у виду да је сродничка сурогација забрањена, те би много мањи број жена пристало да буду сурогат мајке, без одређене новчане компензације.¹⁶

Поред различитих правила у погледу врсте сурогације, различити су и приступи држава у погледу ко ће се сматрати родитељем у моменту рођења детета. Намераваани родитељи добијају статус правних родитеља на неколико начина: по самом закону којим се регулише сурогат материнство, на основу уговор о сурогацији, те на основу судске одлуке у поступку који се води после рођења детета. У Калифорнији, на пример, намераваани родитељи се сматрају родитељима од рођења детета. У Грчкој је потребно да уговор о сурогацији буде одобрен од стране надлежног органа, те ће се родитељима сматрати намераваани родитељи од рођења, с тим да сурогат мајка, уколико је истовремено и генетска мајка, може то да оспори у року од 6 месеци од рођења детета.¹⁷ Португал је првобитно предвидео исто правило, али је затим њихов Уставни суд прогласио овакву одредбу неуставном, истичући да сурогат мајка мора имати могућност да се предомисли, иако је уговор одобрен пре рођења детета од стране Савета за медицински асистирану репродукцију.¹⁸ У Израелу се детету додељује социјални радник који ће бити старатељ детета док намераваани родитељи не добију судску одлуку којом им се додељује статус родитеља.¹⁹ У Великој Британији се сурогат мајка увек сматра мајком детета, а да би намераваани родитељи добили статус родитеља морају да поднесу захтев у року од шест месеци од рођења детета уз испуњење услова које закон прописује.²⁰ У два случаја сурогат материнства Европски суд за људска права је одлучивао је о законитости (не) успостављања родитељског статуса. Може се приметити да је чињеница биолошког порекла детета утицала на став суда о доношењу одлуке о томе. У предмету

¹⁶ Claire Fenton-Glynn, Jens M. Scherpe, „Surrogacy in a Globalised World: Comparative Analysis and Thoughts on Regulation“, *Eastern and Western Perspectives on Surrogacy*, [eds. Jens M. Scherpe, Claire Fenton-Glynn and Terry Kaan], Intersentia, 2019, 521.

¹⁷ Eleni Zervogianni, „Surrogacy in Greece“, *Eastern and Western Perspectives on Surrogacy*, [eds. Jens M. Scherpe, Claire Fenton-Glynn and Terry Kaan], Intersentia, 2019, 149, 152.

¹⁸ Rute Teixeira Pedro, „Surrogacy in Portugal“, in: *Eastern and Western Perspectives on Surrogacy*, [eds. Jens M. Scherpe, Claire Fenton-Glynn and Terry Kaan], Intersentia, 2019, 233-238.

¹⁹ Rhona Shuz, „Surrogacy in Israel“, in: *Eastern and Western Perspectives on Surrogacy*, [eds. Jens M. Scherpe, Claire Fenton-Glynn and Terry Kaan], Intersentia, 2019, 172.

²⁰ Claire Fenton-Glynn, „Surrogacy in England and Wales“, in: *Eastern and Western Perspectives on Surrogacy*, [eds. Jens M. Scherpe, Claire Fenton-Glynn and Terry Kaan], Intersentia, 2019, 125.

Менесон (Mennesson) против Француске, биолошко порекло је била једна од чињеница за мишљење да је дошло до повреде члана 8 Европске конвенције о људским правима, јер однос између родитеља и детета није успостављен између детета и његовог биолошког оца који је био део пара наручилаца. У предмету Парадизо и Кампанели (Paradiso and Campanelli) против Италије недостатак биолошког порекла била је једна од чињеница, између осталог (а која је заправо преовладала) приликом формирања мишљења суда да није било повреде члана 8, иако однос детета и родитеља није успостављен између лица која су наручили дете и детета.²¹

Пракса сурогат материнства, међутим, у највећем броју случајева изазива проблеме када се ради о прекограничној сурогацији.²² Пре свега зато што за разлику од вантелесне оплодње, која је медицинска процедура, сурогат материнство представља правни процес.

Наиме, парови (или појединци), у настојању да под сваку цену добију дете, одлазе у државе где је сурогација дозвољена и на тај начин заобилазе прописе државе из које потичу. Међутим, заобилажење рестриктивних, домаћих закона ствара нарочите проблеме управо у случају сурогације. Много је лакше открити пар који је у иностранство отишао како би пронашао и добио дете уз помоћ сурогат мајке, јер овај поступак подразумева и рођење детета у иностранству, а које намеравају родитељи желе да одведу у државу одакле они потичу. Потпуно је друга ситуација у случајевима где је у иностранству обављен поступак вантелесне оплодње, односно коришћење донираних репродуктивних ћелија или поступак преимлантационе генетске дијагностике, а где ће дете коначно бити рођено у држави одакле лица и потичу, те се не може лако утврдити да ли су лица у иностранству обавила неки поступак који је иначе, у њиховој држави забрањен. Ангажовање сурогат мајке у иностранству може бити веома компликовано за намеравање родитеље у погледу одвођења детета у државу одакле они потичу, из разлога што, уколико њихова држава забрањује сурогацију, родитељска права намеравањих родитеља им, веома често, не могу бити призната.²³ Поред тога, намеравањих родитељи тешко могу бити признати као правни родитељи уколико држава порекла познаје правило према којем се мајком детета сматра само жена која је дете родила, односно у овом случају, сурогат мајка.²⁴

²¹ Више о томе у: Gordana Kovaček Stanić, „The child’s right to know their biological origin in comparative European law: consequences for parentage law”; *Global Reflections on Children’s Rights and the Law. 30 Years After the Convention on the Rights of the Child*, Ed. E. Marrus, P. Laufer-Ukeles, London, Routledge, 2021, стр. 205-207.

²² Yehezkel Margalit, „From Baby M to Baby M(anji): Regulating International Surrogacy Agreements”, *Journal of Law and Policy*, No. 24, 2015, 51.

²³ G. Kovaček Stanić (2013b), 37.

²⁴ *Ibid.*

Занимљиво је овде поменути и тренутну ситуацију у Италији у вези са сурогат материнством. Наиме, судска пракса у Италији у последњих неколико година, суочила се са великим бројем парова који су добијали децу уз помоћ ангажовања сурогат мајки у иностранству. С обзиром на кривично-правну регулативу, ови случајеви нису могли бити санкционисани, иако су постојали покушаји подвођења под кривично дело *Промена стања* из члана 567, став 2 италијанског Кривичног законика²⁵, а које чини „ко у изради извода из матичне књиге рођених измени породични статус новорођенчета, лажним уверењима, лажним доказима или другим неистинама“, за које је запређена казна затвора од 5 до 15 година. Наиме, поставило се питање да ли се радња навођења имена биолошке мајке, а не жене која је дете родила, у изводу из матичне књиге рођених новорођенчета, може подвести под радњу наведеног кривичног дела. Став италијанске доктрине, међутим, ипак није био спреман да прихвати овакву конструкцију. Ово је потврђено и у судској пракси, одлуком суда из Милана из 2014., где је закључено да препис страног извода из матичне књиге рођених није конститутивног карактера, већ представља само објављивање стања које је утврђено у иностранству.²⁶ Са друге стране, двојица супружника су оглашена кривим за кривично дело из члана 495. Кривичног законика Италије, који предвиђа кривично дело давања лажне изјаве о свом или туђем идентитету, статусу или другим личним својствима пред државним органима. Наиме, у односу на предмет нашег истраживања, лажна изјава се заправо састоји у сакривању информације о начину рођења детета, што би као консеквенцу могло имати одбијање признавања исправе која је издата у иностранству, будући да је такав поступак супротан јавном поретку Италије. У овој одлуци, суд је истакао и да препознаје снажну жељу за добијањем потомства, али да та жеља не може бити задовољена по сваку цену, односно на штету нерођеног детета.

Италија је у решавању овог питања, отишла корак даље, односно предузела је неоубичајен корак, а заправо се ради о томе да је предложена измена Закона бр. 40 из 2004. о медицински потпомогнутој оплодњи, на начин да се, поред забране сурогат материнства у Италији, забрањује италијанским држављанима да овај поступак предузимају и у иностранству.

²⁵ Codice penale, testo aggiornato con le modifiche introdotte dal DL 4/2022 convertito con modificazioni dalla legge 28 marzo 2022, n. 25 (in G.U. 28/03/2022, n. 73). https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/ita/1930/codice_penale_html/Codice_Penale_-_edizione_aprile_2022.pdf, 7.12.2023.

²⁶ Више о разлозима за увођење оваквог кривичног дела видети у: CAMERA DEI DEPUTATI — PROPOSTA DI LEGGE, N. 887, Modifica all'articolo 12 della legge 19 febbraio 2004, n. 40, in materia di perseguibilità del reato di surrogazione di maternità commesso all'estero da cittadino italiano, 15 febbraio 2023. <https://documenti.camera.it/leg19/pdl/pdf/leg.19.pdl.camera.887.19PDL0024310.pdf>, 7.12.2023.

Наиме Доњи дом италијанског парламента усвојио је нацрт закона којим би било која форма организовања, спровођења или рекламирања сурогат материнства могла постати кажњива за италијанске држављане и у случају да ово дело учине у иностранству.²⁷ Нови закон, предлаже казну затвора у распону од три месеца до две године и кумулативно новчану казну од чак 600.000 до милион евра, за оне који прибегну сурогат материнству у иностранству, па чак и у земљама у којима је то легално.

4. ИЗАЗОВИ И БУДУЋНОСТ СУРОГАТ МАТЕРИНСТВА

Сурогација је врло специфичан, а могло би се рећи и захтеван облик репродукције, како на микро нивоу, а нарочито на макро нивоу односно у случају прекограничне сурогације. Пракса прекограничне сурогације у последњих неколико година, суочила се са великим бројем потешкоћа, што је довело до промена у регулативама појединих држава које су своја либерална законодавства значајно поопштравала чинећи на тај начин праксу сурогације теже доступном. Током 2010. године, Индија је, уз Непал и Тајланд, представљала идеално одредиште за све парове који су настојали да дете добију уз помоћ сурогат мајке. Ове државе су привлачиле будуће родитеље најпре због трошкова који су били значајно нижи него у неким другим државама, попут Калифорније. Међутим, после извесног периода, у овим државама дошло је до промене регулативе, те је тако Индија најпре забранила комерцијалну сурогацију, као облик сурогације који је у највећој мери допринео популарности овог одредишта. Након тога, као резултат политичког притиска, сурогација је забрањена истополним партнерима 2012., а од 2016. постала је недоступна и свим страним држављанима. Са друге стране, и Тајланд је почео да се у јавности помиње у негативном светлу, нарочито након неколико спорних случајева, од којих се свакако издваја случај ‘Бебе Геми’, детета са Дауновим синдромом, кога су намеравањ родитељи оставили на Тајланду док су његову сестру близнакињу, која није била погођена овим стањем, одвели са собом.²⁸ Поред наведеног, готово у исто време, међународну пажњу привукао је и случај о тзв. „фабрици беба“, када је мушкарац из Јапана наводно ангажовао више сурогат мајки истовремено, што је резултирало рођењем 13 деце у року од само неколико недеља, односно месеци.²⁹ Након наведених

²⁷ *Ibid.*

²⁸ Више видети у: Andrea Whittaker, „From ‘Mung Ming’ to ‘Baby Gammy’: A local history of assisted reproduction in Thailand“, *Reproductive Biomedicine & Society Online*, Vol. 2, 2016, 71–78.

²⁹ Alex Horton, Japanese Millionaire Dubbed the “Baby Factory” Dad Just Won Custody of 13 Surrogate Children. The Washington Post. 20 February 2018. <https://www.washingtonpost.com/>

случајева, Тајланд је брзо реаговао и, попут Индије, забранио сурогат материнство за намеравање родитеље који су инострани држављани. У приближно исто време, Украјина је, са друге стране, значајно либерализовала своје прописе у области сурогације, а на исти начин, популарност је стекла и Грузија. Иако нема поузданих бројева, нема сумње да је у последњих неколико година украјинско тржиште сурогат материнства постало једно од највећих те врсте у свету.

Са новом регулативом, Украјина је једна од ретких земаља у свету чије „законодавство у суштини признаје пар који је наручио процес сурогат материнства као законске родитеље детета“ и где намеравани родитељи не морају да пролазе кроз дуге правне процедуре како би постали законити родитељи. Трошкови сурогат материнства у Украјини значајно су нижи у односу на САД, што је чини далеко бољом дестинацијом чак и за будуће родитеље који долазе из држава где су такви аранжмани дозвољени и доступни, али далеко скупљи. Потражња за сурогат материнством је континуирано расла до 2019, а процењује се да се до почетка пандемије у Украјини годишње рађало до 2000 деце.

У оваквим околностима, континуираног раста, репродуктивни заплети, представљају неминовност и долазе са широким спектром изазова, од сукоба интереса између различитих учесника у овом поступку до глобалних неједнакости, сукоба националних законских прописа и још много тога. У ситуацији кризе, такви изазови и проблеми постају још доминантнији, додатно откривајући и погоршавајући већ постојећу рањивост сурогат мајки, намераваних родитеља и деце која се рађају у таквим аранжманима. Криза изазвана пандемијом COVID-19, а нарочито криза изазвана руско-украјинским ратом који је почео у фебруару 2022, и те како представљају примере који су у први план истакли бројне недостатке, али и озбиљне проблеме са којим се суочава сурогат материнство.

Пандемија COVID-19 била је први велики поремећај који није био регионално ограничен, али је утицао на читаву индустрију сурогат материнства широм света, доводећи је скоро до заустављања. Ипак, сурогат мајке које су у време избијања пандемије биле у другом стању биле су приморане да наставе трудноћу, док су са друге стране ограничења путовања онемогућила намераваним родитељима да дођу по децу која су се рађала. Међутим, због своје велике флексибилности и прилагодљивости, глобална индустрија сурогат материнства брзо је превазишла ове поремећаје и повратила се након неколико месеци када су пронађени начини да се заобиђу ограничења пандемије и путовања су поново постала могућа.

Није требало дуго да међународни медији почну да извештавају о ефектима рата на аранжмане сурогат материнства, међутим, осим неколико изузетака постојала је и наставља да влада изузетна тишина у медијима у вези са сурогат мајкама који носе децу за странце. Иако су будућу родитељи упозоравани да заобилазе Украјину у циљу ангажовања сурогат мајки, поједине агенције су и даље промовисале ову праксу. Широм света, намеравани родитељи су били изузетно забринуте за судбину своје, још нерођене, или тек рођене деце и сурогат мајки. Многи су настојали да изведу сурогат мајке и њихове породице из земље, не само током, већ и након трудноће. Сурогат мајке, међутим, нису увек желеле да напусте земљу, што је такође довело до сукоба са намераваним родитељима. Агенције су, са друге стране, морале да одлуче како да се изборе са овом ванредном ситуацијом и у том смислу бирале су различите начине, при чему је неко особље агенције бежало из земље и остављало трудне сурогат мајке за собом, док су други премештали сурогат мајке у безбедније делове Украјине или чак у суседне земље, као нпр. у Пољску. Коначно, други су опет, инсистирали да сурогат мајке остану тамо где јесу, док су уверавали намераване родитеље да су сурогат мајке и бебе безбедне и да се о њима добро брине.

Како би обесхрабрила намераване родитеље да одлазе у Украјину, влада Велике Британије је чак укинула хитан поступак добијања пасоша за децу која се рађају уз помоћ сурогат мајке.³⁰ Поред наведеног, поједини украјински посланици су безуспешно покушали да забране сурогат материнство за стране родитеље током периода тамошњег ванредног стања.³¹

Поред тога, на самом почетку рата, у покушају да пронађу одговарајућа решење за све актере у свом аранжману, бројне агенције су своје операције преселиле у друге источноевропске земље, посебно у Грузију која је са друге стране најавила забрану сурогат материнства за стране држављане од 2024., будући да је постала преплављена захтевима за ангажовање сурогат мајки.³²

4.1. Репромреже

Ова хетерогеност у пракси сурогат материнства у кризним временима, као и неједнакост у законски регулативама појединих држава, на глобалном

³⁰ Kelly Blaxall, Concerning shifts in the shrinking world of global surrogacy, *BioNews* 1208, 25 September 2023, <https://www.progress.org.uk/concerning-shifts-in-the-shrinking-world-of-global-surrogacy/>, 23.12.2023.

³¹ Zoe Beketova, Ukraine MPs plan temporary surrogacy ban for foreigners, *BioNews* 1208, 2 May 2023, <https://www.progress.org.uk/ukraine-mps-plan-temporary-surrogacy-ban-for-foreigners/>, 24.12.2023.

³² Ryan Au, „Georgia to outlaw commercial surrogacy for foreigners“, *BioNews* 1194, 19 June 2023, <https://www.progress.org.uk/georgia-to-outlaw-commercial-surrogacy-for-foreigners/>, 24.12.2023.

нивоу довела је до успостављања тзв. репромрежа (*reprowebs*)³³. Ради се о појави која подразумева глобалну мрежу репродукције које се састоји од неколико различитих локација, међусобно више или мање повезаних.³⁴ Једна од централних карактеристика ових репромрежа је да флексибилно реагују на изненадне промене, као што је био случај након што су уведени нови законски прописи на местима као што су Тајланд или Индија или након великог земљотреса који је погодио Непал 2015. године, када је најмање стотину трудних сурогат мајки чекало да роди децу за странце.³⁵ У већини ових случајева, индустрија се брзо преселила у друге земље, при чему су углавном исти лекари и агенције за неплодност наставиле са радом преко границе.

Један пример који демонстрира концепт репромреже очигледан је на примеру из 2019. године у вези са сурогат материнством за истополне парове у Украјини. Наиме, нису реткост случајеви у којима је сурогат мајка из Украјине, одлазила и подвргавала се неопходним медицинским третманима, а затим и рађала децу у земљи чији закони не забрањују истополним партнерима да се укључе у овај поступак.

Слична заобилажења локалних прописа постојала су и у случају САД, када су агенције склапале уговоре са сурогат мајкама у једној држави, које су након тога путовале преко границе у другу да би се породиле у држави која је правно прихватљивија за сурогат материнство.³⁶ Такође, након индијске забране сурогат материнства за истополне парове, индијске агенције и клинике понудиле су опцију слања семених ћелија у Индију где је коришћена за стварање ембриона са јајним ћелијама индијских донора који су накнадно имплантиране у тело индијских сурогат мајки. Неке клинике у Делхију, које су већ имале успостављене мреже са клиникама у законски мање рестриктивном Непалу, одводили су затим сурогат мајке у Катманду где су се породиле, након чега су намеравани родитељи долазили и преузимали децу.³⁷ Индијске клинике из Мумбаја прошириле су се на Кенију, где су регрутовале локалне жене као сурогат мајке, затим их одвозили у Јужну Азију на лечење, а касније су их враћали у Кенију да се тамо породе. Слично, амерички агент за сурогат материнство који организује такве 'хибридне' сурогат конструкције, рекао је да се жене из Индије, донори јајних ћелија одлазе у Грузију како би тамо биле подвргнуте стимулацији и сакупљању јајних ћелија, где

³³ Anika König, Heather Jacobson, „Reprowebs: a conceptual approach to elasticity and change in the global assisted reproduction industry“, *BioSocieties*, No. 18, 2023, 176.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Више видети у: Sharmila Rudrappa, „Reproducing dystopia: The politics of transnational surrogacy in India, 2002–2015“, *Critical Sociology*, Vol. 44, Issue 7-8, 2018, 1087–1101.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Sharmila Rudrappa, „Why is India's ban on commercial surrogacy bad for women?“, *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*, Vol 43, 2018, 81.

затим сурогат мајке из Грузије (које носе трудноћу за истополне родитеље што је забрањено у Грузији) лете у Мексико на даље лечење и порођај.³⁸ Сличне стратегије пријављене су у вези са тајландским лекарима, који су се након тајландске забране 2015. преселили у Лаос и затим тамо обављали поступак оплодње сурогат мајки, које су се затим тамо и порађале како би намеравани родитељи могли без проблема да преузму децу. Иако много мање заступљени, овакви случајеви нису били непознати ни доста раније. Један од таквих примера догодио се 2000. године, а који је укључивао сурогат мајку из Енглеске, намераване родитеље који су били италијански, односно португалски држављани са пребивалиштем у Француској, док је оплодња извршена у Грчкој, уз помоћ донираног материјала из Америке, односно Енглеске.³⁹

Ако поставимо питање да ли ће овај облик репродукције наставити да постоји, позитиван одговор је готово изванредан. Будућност сурогат материнства није упитна. Наведени примери из праксе показују способност прилагођавања ове индустрије различитим променама, али и много битније, способност превазилажења широког спектра препрека. Поставља се само питање на који начин ће се развијати регулатива по том питању, како на националном тако и на наднационалном нивоу.

Неки правни системи су одавно препознали да је постојање сурогат материнства неумитно и у складу са тим заузели одређену позицију која се временом показала мање или више исправном. Чини се да се у средишту дебате о сурогат материнству налази питање женских права, односно да ли овај поступак представља израз аутономије или подразумева експлоатацију жена, те да ли жена може да буде плаћена као што може за било који други посао. Другим речима, од свих постојећих облика, односно подела сурогат материнства, чини се да подела на комерцијалну и алтруистичку представља суштину размимоилажења у поимању овог института. У случају комерцијалне сурогације, оправдано се истиче да постоји већи ризик за експлоатацију жена, нарочито уколико се ради о државама где је животни стандард низак, те чињеница да се поступак плаћа може утицати на аутономију жене у погледу доношења коначне одлуке о томе жели ли да се укључи у тај поступак или не. Са правом се истиче да истицање цена услуга сурогат мајки, може довести у питање да ли се на тај начин подрива жена као личност. Индија је управо класичан пример државе која је од изразито либералног приступа дошла до рестриктивног, управо из забринутости због експлоатације њених држављана од стране иностраних држављана.

Са друге стране, у случају алтруистичке сурогације, плаћање може бити сакривено у недовољно јасно дефинисаним трошковима, што може да

³⁸ A. König, H. Jacobson, 176.

³⁹ Више видети у: G. Kovaček Stanić (2013b), 5.

отвори простор за бесконачне суме чинећи алтруистичну сурогацију заправо изразито комерцијалном. Међутим, опредељење за овакав вид сурогације може бити потпуно дестимулативно за будуће сурогат мајке, чиме се заправо број оваквих аранжмана значајно смањује. Велика Британија је пример који ово потврђује. Наиме, сурогат мајкама могу бити исплаћени само неопходни трошкови. На овај начин, у процес сурогације, укључују се само оне жене које то раде искључиво из жеље да помогну, а не у циљу решавања својих финансијских проблема. Чини се заправо да на овај начин, иако је држава изразила пермисиван став према овом облику репродукције, заправо га држи у врло контролисаним оквирима, чија је учесталост занемарљива у поређењу са неким другим државама.⁴⁰ На сличан начин као и оне државе које забрањују сурогацију, али не и прекограничну, заправо шаљу поруку да је експлоатација жена неприхватљива у оквиру њихових граница, али не и ако се дешава на неком другом месту.

Веома често, жене које се налазе у тешкој економској ситуацији налазе се пред тешком одлуком, а то је да иако сурогацију могу сматрати понижавајућом, исто тако је могу посматрати прихватљивијом од осталих опција које им стоје на располагању. Све то би за последицу имало да економски јаче жене, запошљавају сиромашне жене да носе децу уместо њих.

Чињеница да међу државама постоји објективна неједнакост моћи, која резултира и неједнаким ставом о појединим питањима која се у својој суштини баве и заштитом људских права, говори у прилог томе да доношење неког међународног акта није пут којим би се могло ускоро кренути. Како је раније истакнуто, сурогат материнство не представља једну врсту поступка, већ обухвата неколицину различитих облика, што значајно отежава постизање било каквог договора међу државама. Да би једна конвенција имала шансе за успех, она би морала да буде врло базична, ограничена на признавање родитељског статуса у случајевима сурогације, али се тиме заправо ништа не би превише променило. Још мање је вероватно да би се конвенција бавила питањима као што су подобност намераваних родитеља, сурогат мајке, најбољег интереса детета и сл. Међутим, оно о чему готово да не постоји никаква шанса за постизање договора јесте питање извршности уговора о сурогацији и да ли сурогат мајка може да се предомисли и задржи дете.

⁴⁰ Владаина комисија је током 2023. завршила и објавила извештај који садржи предлоге у погледу законских измена решења која се односе на сурогацију. Комисија између осталог истакла да комерцијална сурогација треба и даље да буде забрањена, али су истовремено разјаснили која плаћања се могу сматрати дозвољеним. Наиме, у круг дозвољених плаћања, ушли би медицински трошкови, трошкови за надокнаду изгубљене зараде, подршку у трудноћи и путовања. Са друге стране, забрањена плаћања обухватају плаћања за ношење детета и трошкове живота као што је кирија. <https://lawcom.gov.uk/surrogacy-laws-to-be-overhauled-under-new-reforms-benefitting-the-child-surrogate-and-intended-parents/>, 7.12.2023.

Као што је на почетку истакнуто, према критеријуму приступа сурогат материнству, издвајају се три групе држава. Најпре, ту су оне државе које га изричито забрањују, затим државе које немају експлицитне одредбе у вези са сурогат материнством и на крају, трећу групу чине државе које овај поступак дозвољавају. У овој, последњој групи, међутим, постоје одређене даље поделе, будући да се начин регулисања значајно разликује међу државама.

Што се тиче могућности које стоје на располагању државама које изричито забрањују овај облик репродукције, оне би се могле свести на три. Пре свега, ту је опција *status quo*, односно да ништа не мењају у свом приступу, с тим да на тај начин, у највећем броју случајева, заправо не могу спречити њихове држављане да помоћ потраже у оним државама које то дозвољавају.⁴¹

Са друге стране, уколико желе да заиста зауставе сурогацију, онда би морале да крену путем којим је кренула Италија, а то је да забране својим држављанима укључивање у поступак сурогације и у иностранству, прописујући истовремено и казне за непоштовање овог правила, јер једино на тај начин будући родитељи могу бити дестимулисани. Овакав приступ би пак, могао довести до појаве црног тржишта које је још виже подложно експлоатацији и осталим нежељеним последицама.

Трећа опција јесте преиспитивање важећег законодавства, имајући у виду неминовност постојања глобалног тржишта сурогације и утврђивања да ли постојеће забране заиста одражавају став већине друштва.⁴²

Имајући у виду чињеницу да сурогат материнство представља изузетно прилагодљив и на готово све врсте изазова, отпоран поступак, може се очекивати само даља експанзија ове индустрије. Поред тога, извесно је да ће се агенције, односно клинике које организују овај поступак, у недостатку другачијег решења, у процес укључити неколико држава. Постојање таквих, у теорији названих репромрежа, захтева хитне одговоре на низ питања. Да ли су укључене жене потпуно информисане и да ли су дале слободан пристанак? На који начин се подмирују трошкови сурогат мајке која одлази у страну државу како би тамо изнела трудноћу до краја? Да ли је безбедно да сурогат мајка путује током трудноће? Ако се рођење догоди у „погрешној“ земљи, какав је правни положај сурогат мајке, намераваних родитеља и деце?

5. ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Као што се може закључити, сурогат материнство као облик репродукције изазива значајне етичке, моралне и правне импликације. Забране које

⁴¹ C. Fenton-Glynn, J. M. Scherpe, 577-578.

⁴² *Ibid.*

поставља једно законодавство, а које друге државе настоје да окрену у своју корист, те доносе изразито пермисивне законе, немају трајни карактер. Искуство је показало да се у неком моменту и те државе „затварају“ услед бројних притисака и скандала до којих долази када државе постану преплављене захтевима за сурогацију. Међутим, снажна жеља будућих родитеља за добијањем потомства са једне стране, а нарочито чињеница да сурогат материнство представља индустрију која доноси огромну зараду клиникама и агенцијама, доводи до тога, да ће се увек пронаћи нова дестинација где ће ова индустрија наставити да ради, с тим да постоји извесан ризик да се правни пејзаж брзо промени, понекад и преко ноћи. Проблем настаје онда када све преостале, јефтине међународне дестинације за сурогацију постану оне које немају никакав правни оквир. У таквим ситуацијама, спровођење сурогације неће се сматрати незаконитим, али неће постојати ни правна заштита како сурогат мајки и деце, тако ни намераваних родитеља. Управо из тих разлога, неопходно је преиспитати тренутни статус сурогат материнства на глобалном нивоу, и уколико заиста постоји забринутост да овај поступак може довести до експлоатације жена, трговине децом и других сличних злоупотреба, онда је преко потребно приступити овом проблему на наднационалном нивоу. Међутим, да би постизање било каквог договора на међународном нивоу имало успеха, претходно је потребно преиспитивање решења заузетих на националном нивоу, нарочито у оним државама које експлицитно забрањују сурогат материнство, али прећутно дозвољавају својим држављанима да ангажују сурогат мајке у иностранству.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- Alex Horton, Japanese Millionaire Dubbed the “Baby Factory” Dad Just Won Custody of 13 Surrogate Children. *The Washington Post*, 20 February 2018. <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2018/02/20/japanese-millionaire-dubbed-the-baby-factory-dad-just-won-custody-of-13-surrogate-children/>
- Andrea Whittaker, „From ‘Mung Ming’ to ‘Baby Gammy’: A local history of assisted reproduction in Thailand“, *Reproductive Biomedicine & Society Online*, Vol. 2, 2016, 71–78.
- Anika König, “Reproductive Entanglements in Times of War: Transnational Gestational Surrogacy in Ukraine and Beyond”, *Medical Anthropology*, Vol. 42, No. 5, 2023, 479–492.
- Anika König, Heather Jacobson, “Reprowebs: a conceptual approach to elasticity and change in the global assisted reproduction industry”, *BioSocieties* 18, 2023, 174–196.
- Chris Thomale, „State of play of cross-border surrogacy arrangements – is there a case for regulatory intervention by the EU?“, *Journal of Private International Law*, 13(2), 2017, 463–473.

- Claire Fenton-Glynn, Jens M. Scherpe, “Surrogacy in a Globalised World: Comparative Analysis and Thoughts on Regulation”, *Eastern and Western Perspectives on Surrogacy*, [eds. Jens M. Scherpe, Claire Fenton-Glynn and Terry Kaan], Intersentia, 2019.
- Claire Fenton-Glynn, “Surrogacy in England and Wales”, *Eastern and Western Perspectives on Surrogacy*, [eds. Jens M. Scherpe, Claire Fenton-Glynn and Terry Kaan], Intersentia, 2019, 125.
- Eleni Zervogianni, “Surrogacy in Greece”, *Eastern and Western Perspectives on Surrogacy*, [eds. Jens M. Scherpe, Claire Fenton-Glynn and Terry Kaan], Intersentia, 2019, 149, 152.
- Gordana Kovaček Stanić, “State Regulation of Surrogate Motherhood: Liberal or Restrictive Approach”, *International Journal of Jurisprudence of the Family*, Vol. 4, 2013a, 37.
- Gordana Kovaček Stanić, “The child’s right to know their biological origin in comparative European law: consequences for parentage law”, *Global Reflections on Children’s Rights and the Law. 30 Years After the Convention on the Rights of the Child*, Ed. E. Marrus, P. Laufer-Ukeles, London, Routledge, 2021, 199-210.
- Gordana Kovaček Stanić, “Biomedicinski potpomognuto začeće i rođenje deteta: surogat materinstvo u uporednom evropskom pravu i Srbiji”, *Stanovništvo*, No. 1, 2013b, 1-21
- Kelly Blaxall, Concerning shifts in the shrinking world of global surrogacy, *BioNews* 1208, 25 September 2023, <https://www.progress.org.uk/concerning-shifts-in-the-shrinking-world-of-global-surrogacy/>
- Michael Wells-Greco, *The Status of Children arising from inter-country surrogacy arrangements*, Eleven International Publishing, Hague, 2016, 37.
- Rhona Shuz, “Surrogacy in Israel”, *Eastern and Western Perspectives on Surrogacy*, [eds. Jens M. Scherpe, Claire Fenton-Glynn and Terry Kaan], Intersentia, 2019, 172.
- Richard F. Storrow, “The Phantom Children of the Republic: International Surrogacy and the New Illegitimacy”, *Journal of Gender, Social Policy & The Law*, No. 20, 2012, 561-609.
- Rute Teixeira Pedro, “Surrogacy in Portugal”, *Eastern and Western Perspectives on Surrogacy*, [eds. Jens M. Scherpe, Claire Fenton-Glynn and Terry Kaan], Intersentia, 2019, 233-238.
- Ryan Au, Georgia to outlaw commercial surrogacy for foreigners, *BioNews* 1194, 19 June 2023, <https://www.progress.org.uk/georgia-to-outlaw-commercial-surrogacy-for-foreigners/>
- Sharmila Rudrappa, “Reproducing dystopia: The politics of transnational surrogacy in India, 2002–2015”, *Critical Sociology*, Volume 44, Issue 7-8, 2018, 1087–1101.
- Sharmila Rudrappa, “Why is India’s ban on commercial surrogacy bad for women?”, *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*, Vol 43, 2018, 70–94.
- Yehezkel Margalit, “From Baby M to Baby M(anji): Regulating International Surrogacy Agreements”, *Journal of Law and Policy*, No. 24, 2015, 41-92.
- Zoe Beketova, Ukraine MPs plan temporary surrogacy ban for foreigners, *BioNews* 1208, 2 May 2023, <https://www.progress.org.uk/ukraine-mps-plan-temporary-surrogacy-ban-for-foreigners/>

Гордана Ковачек Станић, „Породично-правни аспекти сурогат материнства”, *Правни живот*, 2001, No. 9, 491-507.

Стефан Самарџић, „Кривичноправни аспекти асистирање репродукције у Србији“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2013, 493–512.

CAMERA DEI DEPUTATI —PROPOSTA DI LEGGE, N. 887, Modifica all'articolo 12 della legge 19 febbraio 2004, n. 40, in materia di perseguibilità del reato di surrogazione di maternità commesso all'estero da cittadino italiano, 15 febbraio 2023. <https://documenti.camera.it/leg19/pdl/pdf/leg.19.pdl.camera.887.19PD-L0024310.pdf>

Codice penale, testo aggiornato con le modifiche introdotte dal DL 4/2022 convertito con modificazioni dalla legge 28 marzo 2022, n. 25 (in G.U. 28/03/2022, n 73). https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/ita/1930/codice_penale_html/Codice_Penale_-_edizione_aprile_2022.pdf

Committee on Social Affairs, *Health and Sustainable Development, Children's rights related to surrogacy*, Doc. 14140 Report, 23 September 2016. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23015&lang=en#>

Special Commission on the practical operation of the Hague Convention of 29 May 1993 on Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption (17-25 June 2010), p. 4. <https://assets.hcch.net/docs/2ed33240-387f-4270-a418-d7de4ca0e464.pdf>

The desirability and feasibility of further work on the Parentage/Surrogacy Project, Prel. Doc. No 3B of March 2014, <https://assets.hcch.net/docs/6403eddb-3b47-4680-ba4a-3fe3e11c0557.pdf>, 14.11.2017.

Gordana B. Kovaček Stanić
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
G.KovacekStanic@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0002-0180-1067

Sandra O. Samardžić
University of Novi Sad
Faculty of Law Novi Sad
Sandra.Samardzic@pf.uns.ac.rs
ORCID ID: 0000-0002-0861-0722

Challenges Facing Surrogacy Today

Abstract: *Surrogacy represents perhaps the oldest form of assisted reproduction, but at the same time the most controversial form of reproduction, on which reaching any consensus at the international level is almost impossible at the moment. In the last few years, the practice of surrogacy has encountered serious obstacles and challenges, such as the COVID-19 pandemic, but also with the war on the territory of Ukraine, where surrogacy was, until recently, extremely common. As a result of this, but also the fact that some legislations have significantly tightened their regulations, the surrogacy industry has been quickly adapting and looking for alternative ways to continue to run smoothly. That's how the so-called reprowebs, which imply a global network of reproduction consisting of several different locations, more or less connected to each other and which require answers to numerous questions in order to protect all participants in this procedure.*

Keywords: *surrogate motherhood, medically assisted reproduction, reprowebs.*

Датум пријема рада: 05.02.2024.

Датум прихватања рада: 13.05.2024.